

PRAVO DA SE SEĆAŠ SVOJE ZEMLJE

Vesna Stanišić (rođena Ilkić, Pančevo, 1961) realizovala je preko pedeset predstava za decu i odrasle u Jugoslaviji, Srbiji i Švedskoj, na srpskom, švedskom i engleskom jeziku; autorka je nekoliko drama, među kojima je i drama na švedskom *Imitacija života* (*Lotsasliv*), izvedena 1998. godine na Sterijinom pozorju. Inicijatorica je i realizatorica dugogodišnje saradnje beogradskog Narodnog pozorišta i Kraljevskog dramskog pozorišta „Dramaten” iz Stokholma, kao i saradnje švedskih i srpskih pozorišta za decu i mlade. Autorka je triptiha *Tri krune* – obrade istorijskih drama Avgusta Strindberga, kao i dramaturg sve tri predstave, kojima je „Dramaten” 2008. godine obeležio stogodišnjicu postojanja; scenarista je tri dokumentarna filma (RTS/CinePro); film *Kod Hiperborejaca* bio je predstavnik Jugoslavije na *Prix Italia* 1997. godine. Godinama je bila jedan od umetničkih direktora švedskog dečjeg pozorišta „Pigmeteatet”. Član je borda švedskog Asiteža – svetske organizacije pozorišta za decu i mlade. Bavi se i prevo-

dilaštvom. Dobitnica je nekoliko nagrada i priznanja u Srbiji i Švedskoj.

Radmila Gikić Petrović: *U knjizi Ukus sunca pisali ste o poreklu svoje porodice, o tome kako Vam je mama rođena u Sliovuu, na Kosovu, te je zbog toga dobila ime Kosovka. Deda Srba je bio Beograđanin, a baka Dominka je bila iz Kovina; potom su službovali na Kosmetu, nedaleko od Gračanice, gde ih je zadesio rat. Otac je otišao u Ameriku 1982. i vratio se – s ista dva kofera s kojima je i otišao. Kako je proticalo Vaše detinjstvo?*

Vesna Stanišić: Šezdesete su bile godine kad je u Jugoslaviji počinjalo da se živi dobro. Posledice Drugog svetskog rata bile su sve manje vidljive i manje bolne, zemlja se otvarala ka svetu, pogotovo ka zapadnim zemljama, ljudi su živeli u miru i s verom da je budućnost obećavajuća. Verujem da je sve to uticalo da rastem bez briga i da se, kao i svako dete koje živi u harmoničnim uslovima, radujem onome što je svakodnevnica nosila: igri s drugarima iz dvorišta ili iz škole, letovanjima, muzici, knjigama. Imala sam, kako je to tad bio običaj, drugarice iz Makedonije i Hrvatske s kojima sam razmenjivala pisma, trenirala košarku, pisala pesme, kurburila s kilogramima, sviruckala gitaru. Najozbiljnije brige u vreme tinejdžerstva bile su vezane za to da li ćemo pobediti na sledećoj utakmici ili ne, hoće li mi tajna simpatija odgovoriti istom merom, kuda i u čemu za doček Nove godine. Bila sam srećna što nisam rođena u vreme rata i

ljubomorna na sve koji su bili rođeni kraj Jadranskog mora.

Dakle, detinjstvo bez neke velike drame, isuviše banalno da bi bilo literarno štivo, možda pre neka slatkasta razglednica gradskog parka i razigrane, bezbrižne dece.

No, nije li to cilj svakog društva, razvijenog koliko i nerazvijenog?

R. G. P.: *Sredinom osamdesetih godina bili ste voditeljka slobodoumnog noćnog programa Radio Pančeva. Radili ste i s Jovanom Ćirilovim, ali se rado i s poštovanjem prisećate i Mihiza, Mucija Draškića, Radmilovića, Mire Banjac itd. U tom burnom vremenu napisali ste „apel za mir”. Šta je presudno uticalo na slušanost, i o čemu je bilo reći u tom „apelu za mir”?*

V. S.: Sama ideja da noćni razgovori mogu da konkurišu popularnim beogradskim muzičkim programima bila je smela i bez mnogo šanse da uspe. No, Noćni program Radio Pančeva je imao veliku slušanost prvenstveno zahvaljujući urednici Ofeliji Backović, koja je izuzetno mudro odabirala teme programa, a zatim i zanimljivim i kvalitetnim gostima koji su bili spremni da više noćnih sati ostanu s nama i sa slušaocima. I, naravno, zahvaljujući nama, koji smo se za noćne programe pripremali ozbiljno i temeljno, svako iz svoje oblasti. Kad se krajem osamdesetih politička situacija zaoštravala, još oštriji su bili naši razgovori, u direktnom prenosu. Nismo se bojali da postavljamo delikatna pitanja, niti smo iz straha od eventualnih posledica cenzurisali goste. U to vreme, a pogotovo tog odsudnog marta 1991. godine, kad su skoro svi mediji bili režimski, Radio Pančevo je bilo retko mesto s kog se mogla čuti neka druga, nemontirana, istina.

„Apel za mir” sam napisala krajem juna 1991. godine, nekoliko dana nakon otcepljenja Slovenije (a zatim i Hrvatske), kao jedan od načina borbe da do rata ne dođe, da se čuje zdrava reč, da se dozovemo pameti i ne otvaramo Pandorinu kutiju. Tad još nisam ni slutila da će taj „Apel za mir” biti i poslednji, očajnički pokušaj da se zaustavi rat. Apel je u roku od samo nekoliko sati potpisalo više hiljada građana Pančeva, odneli smo ga gradonačelniku, zatim Miloševiću u Predsedništvo, Kadijeviću u Generalštab... I, kao što znamo, nije vredelo. Rat je, od strane šačice ljudi – što iz zemlje što spolja – bio isplaniran mnogo godina pre nego što smo svi mi ustali u odbranu mira. Možda mi je od svega najteže palo upravo saznanje da smo bili izmanipulisani, da su naši spontani, iskreni protesti širom zemlje bili deo njihovog davno skrojenog scenarija. Jugoslavija je morala da nestane, i morala je da nestane u krvi. Našoj krvi.

R. G. P.: *Voleli ste da živite u Jugoslaviji. „Napokon, uz strah od sovjetske okupacije, uz tugu zbog Titove smrti, bili smo ponositi što se čitav svet – najviši ili visoki predstavnici gotovo sto trideset zemalja – okupilo na njegovoj sahrani. Do smrti kraljice Elizabet ovo je bila najveća sahrana u modernoj istoriji čovečanstva.” Tad se moglo slobodno putovati. Da li je to bilo u vreme kad ste upisali Fakultet dramskih umetnosti i spremali se da postanete dramaturg?*

V. S.: Da, Tito je umro istog tog maja kad je trebalo da imamo matursku proslavu. Nismo je imali. Država je bila u mescu žalosti, a mi smo bili tužni što su nam maturske haljine ostale da vise na ofingerima. Istina, pokušali smo da napravimo neku „tihu” žurku u „Kuli”, čuvenoj pančevačkoj piceriji, ali smo pevali dovoljno

glasno da privučemo policiju, koja nas je pre ponoći rasterala kućama. Istog juna sam polagala prijemni na dramaturgiji, a tog leta sam, s ocem, prvi put bila u Londonu. Eto, tako je uvertira u moje studije dramaturgije, na neki način, i počela sa Šekspirom.

Inače, dramaturgija i ja smo se srodile tek kad sam prestala da je studiram. Dotad je to bila nauka koju je trebalo učiti, izučiti, naučiti, zatim zavoleti (ili ne) i postati joj lojalan. Imala sam veliku sreću da su moji profesori istovremeno bili jedni od najvećih jugoslovenskih majstora pozorišta i filma. Bili su nesebični i brižni, pedagoški i kreativni mentori.

R. G. P.: *U jednom intervju ste govorili o Jugoslaviji sa, uslovno rečeno, nostalgijom: „Jugoslavija ne postoji, ali postoje vrednosti koje su bile legitimne u njeno vreme. To je bilo vreme kad smo trenirali pristojnost, to su bile godine vere u razumnu reč i u vladavinu dobrog ukusa. Verovalo se da je status bez pokrića ravan nemoralu, koji nijedna umišljenost nije mogla da opravda. Nemoralom su se nazivale potpuno druge stvari nego danas. Zašto bismo odustajali od toga?”*

V. S.: Vladavina dobrog ukusa nasuprot prostakluku, pristojnost naspram vulgarnosti i kiča, znanje i obrazovanje naspram neznanja i nepismenosti, poštovanje različitosti naspram šovinizma i nacionalizma, zakon naspram bezakonja, poštenje naspram kriminala... Lista može biti na deset gusto kucanih stranica. Ne mislim da te vrednosti imaju etničku ili geografsku odrednicu. Zato ne verujem da je reč o nostalgiji. Jednostavno su to jedinice mere koje bi trebalo da se podrazumevaju u svim vremenima i prostorima.

R. G. P.: *Slobodan Selenić je odneo Vašu radio-dramu Plodovi iz dedinog vrta u Radio Beograd, a tekst je čitao Ljuba Tadić. Nažalost, nisam bila u prilici da je pronađem, te bi bilo interesantno da nam kažete o saradnji sa Selenićem i o samoj radio-drami.*

V. S.: Na trećoj godini studija smo iz predmeta dramaturgija, između ostalog, imali zadatak da napišemo radio- -dramu. Na toj godini nam je glavni profesor iz dramaturgije bio čuveni Vlada Stamenković, ali su svi ostali profesori s katedre, pa tako i Selenić koji nas je vodio na četvrtoj godini, sedeli u ispitnoj komisiji. Radio-dramu *Plodovi iz dedinog vrta* sam pisala pod direktnim uticajem Joneska i uopšte kompletne drame apsurdna. Na moje – ne malo – iznenađenje, profesor Selenić je, nakon ispita, predložio da dramu odnese u redakciju dramskog programa Radio Beograda i ona se snimila u zimu iste godine. Ljuba Tadić je bio jedan od, ja mislim, petoro glumaca koji su u njoj igrali. Kao što sam u knjizi napisala: „Da Ljuba Tadić izgovara nešto što sam ja pisala, bilo je ravno spuštanju na Mesec: mali korak za Ljubu, ogroman za mene.” Imala sam samo dvadeset tri godine i sebe sam još uvek doživljavala kao đaka koji daje sve od sebe da dobro uradi domaći zadatak. Tek kasnije, prvo dolaskom u Atelje 212, a onda u radu na mnogim drugim predstavama tokom godina koje su dolazile, na dramaturgiju sam gledala kao na svoju profesiju i svoj životni put, a ne kao na predmet iz kog treba da dobijem dobru ocenu. Selenić će još nekoliko puta direktno uticati na neke moje odluke, počevši od predloga i podrške da svoju prvu predstavu radim sa Dejanom Mijačem, u Ateljeu 212.

R. G. P.: *Spremao se rat između jugoslovenskih naroda, prvi rat na tlu Evrope još od 1945. U Srbiji je počinjala mobilizacija. Odmicao je jun 1991. godine, a Vi ste bili u trećem mesecu trudnoće s ćerkom Anom. Sin Stefan je imao tri i po godine. Da li se moglo naslutiti „zlo vreme“?*

V. S.: Ne verujem da je bilo koji čovek, a pogotovu mlad čovek, sposoban da nasluti takvo zlo. Iz ovog ugla i s ovim iskustvom, naravno da bih mogla da kažem da je bilo naznaka, ali nijedna normalna ljudska duša, nijedan zdrav mozak, nije sposoban da racionalizuje zlo i da ga legitimizuje pre nego što ono uopšte nastane. Ono što se videlo i zbog čega smo mi bili napeći, ali i pozitivni, bile su promene, kako unutar jugoslovenskog jednopartijskog sistema, tako i globalno. Verovali smo, naivno i čedno, da će progresivne ideje odneti bitku nad destruktivnim porivima, ne oružjem, već snagom zdravog razuma. Ne vidim da je ta vrsta moralne i ideološke čistote za bilo kakvu osudu, naprotiv.

Problem nastaje kada ratnohuškaši, vlastoljupci, dobrovoljni davaoci tuđe krvi svoje ciljeve ostvaruju upravo manipulišući tom čistotom, dobronamernom energijom. Društva koja prvo vaspitaju svoju decu da budu pravedna, pametna i istinoljubiva, a onda istu tu mladež zloupotrebe kao glinene golubove i izdaju ih, društva su u kojima je starost budućnost. Neshvatljivo je koliko se i danas, uprkos primerima iz nedavne prošlosti, zdrav razum i čisto srce relativizuju i osuđuju na progon.

R. G. P.: *Juna 1990. godine, na prvim opozicionim demonstracijama protiv jednoulmlja, bilo je pendrečenja koje su osetile mnoge ugledne ličnosti, verujući u snagu slobodne misli. Pendrekom na pisce: Vidu*

Ognjenović, Borislava Pekića, itd. Već 25. juna 1991. Slovenija je proglasila nezavisnost, a u „Pančevo je, tih nedelja, stiglo pet kovčega“. Potom je i Hrvatska postala nezavisna. Vaš muž Zoran je mobilisan. Kako ste podneli to komadanje Jugoslavije?

V. S.: Sećam se dobro, bila sam već velika, oko šest-sedam godina, kad mi je drugarica, kao najveću tajnu na svetu, drhtavim glasom prošaputala najstrašniju stvar koju sam mogla da čujem: Deda Mraz ne postoji! Tvrdila sam, kroz suze, da greši, da nije u pravu, da je to nemoguće. Otrčala sam kući uplakana, očekujući od roditelja podršku, ali je nisam dobila, koliko god da su oni želeli da me zaštite od bolova koje nosi odrastanje. Jednostavno, morala sam da prihvatim istinu. Tog dana se raskomadao bajkoviti svet mog detinjstva, a ja sam malo ojačala.

Dvadesetak godina kasnije će nestanak Jugoslavije na sličan način biti bolan i neshvatljiv. U očima onih koji su dvadesetak godina pre mog rođenja doživeli rat sam, tražila sam podršku, poput tog sedmogodišnjeg deteta, ali je ona ponovo izostala. Nestanak sveta u kom je postojao Deda Mraz naravno da ni izbliza nije toliko poguban i surov kao nestanak sveta u kom je postojala Jugoslavija. Jugoslavije više nema, i verovatno je nikad više neće ni biti, ali ja i dalje, osnažena, negujem one vrednosti s kojima sam odrasla u vreme Jugoslavije, pa i u vreme vere u tamo nekog Dedu Mraza.

R. G. P.: *Čitava Vaša knjiga odiše uverenjem da sreća prati hrabre, pa sve prepreke, u bežaniji od Pančeva do Švedske, biva ju, nekim čudom, srećno prebrođene. Vaša odiseja bila je strahotna – od Beča, Minhe-
na, Hamburga, sve do Švedske, ali Vas ni tada nisu ostavljali na miru... Katkad izbeglič-*

ke kampove nazivate logorima. Često su se oko kampa šetali neonacisti ili skinhedsi, a imali ste nevolja i s albanskom emigracijom. Šta Vam je u sećanju ostalo najupečatljivije u toj trogodišnjoj izbegličkoj golgoti?

V. S.: Izbegavam da izbegličke kampove nazivam logorima. U knjizi opisujem i zašto. Lakše je, nekako, biti kamper nego logoraš.

Sećam se mnogih događaja o kojima nisam pisala u knjizi. Ne zato što ih se nerado sećam, ili što nisu dovoljno zanimljivi kao literarno štivo, već stoga što su u svojoj nesreći toliko veliki da zaslužuju jednu celu knjigu.

Ono čega se sa strahotom najviše sećam jeste upravo strah. Višegodišnje, a svakodnevno, stanje straha. Sa strahom sam se budila i sa strahom legala. Strah za decu, muža, sebe, strah od rata koji se razbuktavao, strah za bližnje koji su ostali, strah od nacionalističke mržnje, od rasizma, nacizma, zlonamernosti, osвете onih kojima su pripadnici mog naroda, tamo dole, naneli neko veliko zlo. Strah od bolesti, od zubobolje, od povreda... Strah od deportacije, strah od toga da ću biti za boravljena pre nego što sam išta ostavila za pamćenje.

Strah je bilo konstantno stanje koje je trajalo tokom svih tih izbegličkih godina. Pa je tako i egzil hronična bolest, kojoj nema leka.

R. G. P.: Deda Vam je dao dobar savet: „Nikada nemoj imati strahopoštovanja prema autoritetima.” Da li je to na neki način bio i Vaš odbrambeni mehanizam, ali i put ka probijanju i uspehu?

V. S.: Autoritet ne mora nužno da bude u ljudskom obliku. Nekad su to načela, predrasude, nepisana pravila kojih se dr-

žimo iz straha od posledica. Autoritativni politički sistemi i autoritativne religije, autoritativni roditelji ili šefovi na poslu, pa sve do komšija ili prodavaca u trafikama... niko nije dužan da ih bespogovorno poštuje, samo zato što oni svojim autoritativnim nastupima ili principima ucenjuju i zahtevaju apsolutnu pokornost. Dedin savet nisam doživljavala kao deo odbrambenog mehanizma već, naprotiv, kao izazov da ništa i nikoga ne uzimam zdravo za gotovo. Takav odnos prema svetu mi je zasigurno doneo mnogo dobrih prijatelja, pomogao mi je da ljude i svet oko sebe bolje razumem (pa tako i suštinu scene i scenskog izraza), ali mi je, neretko, usporavao, kako Vi kažete, put ka uspehu. Ako se pod uspehom podrazumeva karijera, onda mi dedin savet definitivno nije olakšao taj put, jer i ovde, kao i svuda na svetu, postoje ljudi na pozicijama kojima prija povlašćivanje, pa se takvim ljudima okružuju.

R. G. P.: Zanimljiva je priča o Žarku Lauševiću, o nekoj vrsti predskazanja. Bilo bi interesantno za čitaoce da se priselite tih dana. I da li ih i sad, pokatkad, imate?

V. S.: Da, zanimljivi su ti moji predskazivački snovi, kojih sam postala svesna s nekih trinaest godina. Razume se da se o takvim stvarima nerado priča, jer narod na takve sposobnosti gleda s podozrenjem i nipodaštavanjem, zato Vam hvala što ste se dotakli tog motiva iz mog romana. Verovatno bih i sama bila skeptična, da mi se nije, isuviše mnogo puta da bih ignorisala, dešavalo da sanjam snove koji se obistinjuju. U pitanju su izuzetno realistični snovi, drastični, pa i pogubni po osobu koju sanjam. Najčešće su to u pitanju osobe bliske meni. Žarka Lauševića, s kojim nisam bila posebno bliska (površno

drugarstvo u vreme studija), sanjala sam dve nedelje pre nego što ću, kao izbeglica i gradu koji se zove Eskilstuna, kupiti novine iz Srbije i tamo pročitati o tragediji koja se desila i čiji je on bio vinovnik.

I kao što nije lako živeti s tim prokletstvom, još je teže živeti s osećanjem nemoci da se toj odsanjoj osobi nekako pomogne. Žarku sam petnaestak godina kasnije ispričala o tom snu, želeći valjda da mu kažem, da ga utešim, da je bilo onih koji su, iako sami unesrećeni, na jedan čudan (ili čudesan) način osetili i s njim delili njegovu tragediju. Meni je, iskreno, pao teret s ramena kad sam mu konačno sve to ispričala, a kako je njemu bilo, ne znam. Njegova tragedija bila je suviše velika i sumnjam da je za nju postojala uteha.

R. G. P.: *U to vreme Švedska je primila četrdeset hiljada izbeglica iz Bosne i Hercegovine i još toliko članova njihovih porodica. Kako ste uspeali da postanete dramaturg u Švedskoj?*

V. S.: Pa, nisu svih četrdeset hiljada bili dramaturzi... U stvari, među njima nije bilo nijednog dramaturga, ali je zato došlo nekoliko sjajnih glumaca koji su kasnije ostvarili lepu karijeru ovde u Švedskoj. Zanimljiv je podatak da danas u Švedskoj živi i radi preko šezdeset scenskih i filmskih umetnika iz bivše Jugoslavije, a onda još toliko slikara i muzičara. Naša emigracija nisu, dakle, samo gastarbajteri ili stručnjaci iz medicine i fizike, već je čini i jedna prilično velika i moćna umetnička grupa, na koju se ovde ozbiljno računa.

Dramaturg u Švedskoj sam postala tako što sam prvo izučila i osvojila švedski jezik. Jezik je osnovno i podrazumevajuće oruđe za rad svakog dramaturga. Reditelji, scenografi i kompozitori mogu raditi predstave na engleskom jeziku, ali

dramaturzi, koji se bave tekstom, jednostavno moraju da znaju jezik koji se na sceni izgovara. I ne samo da ga znaju, nego i da ga razumeju, da vladaju nijansama, da su svesni značenja i onog neizrečenog. Drama se ne piše s ciljem da se čita, već s ciljem da se napisano odigra pred publikom, te je, vrlo često, izgovorena reč na sceni u kontradikciji s onim što se zaista misli ili oseća. Kao i u životu. U romanu je lakše rečima opisati iskrene, neizgovorene misli ili emocije nekog junaka. Na sceni se to postiže upotrebom raznih umetničkih jezika i izraza, koji nisu reč, ali kojima se takođe priča priča, i koji su relevantni deo celokupne dramaturgije predstave. Stoga za moje „uranjanje” u novi jezik nije bio dovoljan samo švedsko-srpski rečnik. U fond reči ulazila su moja životna iskustva, studije dramaturgije, kao i potreba za spajanjem svih mojih svetova, ne bi li i svi moji identiteti živeli u simbiozi, a ne u konfliktu.

U svakom slučaju, trebalo je da prođe desetak godina da bih se oslobodila sopstvene nesigurnosti i da se s koliko-toliko samopouzdanja upustim u rad, rame uz rame sa svojim švedskim kolegama.

R. G. P.: *Lepa je priča o Đorđu Balaševiću i njegovom gostovanju, kad je nastupao u Konserthuset-u – istoj onoj dvorani u kojoj je i Ivo Andrić primio Nobelovu nagradu.*

V. S.: Samo godinu dana od potpisivanja Dejtonskog sporazuma, dakle u vreme dok su rane bile veoma sveže, dok su izbegličke duše naveliko bile zamućene bolovima i nesrećama, a ime donedavno zajedničke domovine prokuženo i neizgovarano, Balašević je imao koncert usred Stokholma, u Koncertnoj zgradi, u kojoj se, inače, dodeljuje Nobelova nagrada. Salla je bila puna, vazduh je bio gust kao ta

magla u dušama i očima nas nesrećnika, ali je kolektivno sećanje na doskorašnji suživot u miru ipak bilo jače i nagnalo nas da kupimo karte za koncert i dođemo na susret sa sobom.

„Dobro večer, moja Jugoslavijo”, bilo je prvo što je Balašević, široko raširenih ruku, kao da je želeo da nas sve obgrli, izgovorio te večeri. Salom se prolomio jauk. Jauk od bola, ali i jauk od rasterećenja. Jauk iznenadnog očovečenja. I tad, pa i u danima nakon Balaševićeve smrti, jasno se videlo da ljubav prema Jugoslaviji koje nema nije nostalgичna ljubav prema jednom propalom političkom sistemu ili njegovom pokojnom vođi, nego živa, vitalna ljubav prema onom što nas spaja kao ljude.

R. G. P.: *„Jedino što mislim jeste da mi, Jugosloveni, uprkos tome što nikada nismo bili službena žrtva, nosimo u sebi neke lome i neke rane koje odbijaju da zarastu. I jedino što tražim jeste pravo da se sećam svoje zemlje. Nisam ubijala Jugoslaviju, ali ako se odrekнем uspomena na nju, onda ću se pridružiti njenim ubicama.” Sa svojim prijateljima iz Švedske posetili ste, pored ostalih gradova, Sarajevo i Kumrovec. Da li sad češće dolazite u domovinu?*

V. S.: Prvi put sam otišla „dole” četiri godine nakon dolaska u Švedsku, kad su nam obili stan, pa smo od osiguranja dobili upravo toliko koliko je bilo potrebno za jednu povratnu kartu. Posle toga sam počela da dolazim sve češće. Ili da, kako često imam običaj da kažem, idem kući od kuće. Između 2000. i 2010. godine dolazila sam uglavnom poslovno, čak po pet-šest puta godišnje. Prijatelji, za koje sam uvek nekako nalazila malo vremena, govorili su mi da se češće viđaju sa mnom, koja sam otišla, nego s onima koji su ostali.

Imala sam tu sreću da sam mogla da kreiram projekte pozorišne saradnje, koja je bila izuzetno dinamična i raznovrsna te prve decenije novog milenijuma. Zahvaljujući tome, bila sam na međunarodnim pozorišnim festivalima u Hrvatskoj, Bosni i naravno u Srbiji. U Zagrebu su te dve hiljadite godine nas, goste festivala, počastili izletom u etno-selo Kumrovec, u kom dotad nikad pre nisam bila, iako su mnoge školske ekskurzije imale mesto Titovog rođenja kao obaveznu odrednicu. Nepunih deset godina od početka bezumnog rata i raspada Jugoslavije, a tačno dvadeset godina nakon Titove smrti sam, dakle, prvi put bila u Kumrovcu. U kući u kojoj se rodio „najveći sin naših naroda i narodnosti” videla sam podebelu knjigu žalosti, ispunjenu od prve do skoro poslednje stranice porukama, koje su datirale od 4. maja te iste 2000. godine! Ispred kuće zatim, dakle ispred Titove impozantne biste, jedan kolega iz Osijeka je u stavu mirno i s pesnicom na čelu pevao „Druže Tito, mi ti se kunemo”, dok ga je jedan drugi kolega, takođe vidljivo dirnut, snimao kamerom! Mislila sam da neko sa mnom zbija šale, da se taj rat dogodio u nekom paralelnom svetu, i da smo svi debelo nama-garčeni...

Šta da Vam kažem, osim da duboko verujem u to da, ako malo zagrebemo po površini svakog od nas, ispod nje – iza tog garda koji smo podigli štiteći se od zla, kako kolektivno tako i pojedinačno – naići ćemo na jednostavnu, nepatvorenu ljudsku dobrotu. Malo li je?

R. G. P.: *Da li je nekome suđeno zbog bombardovanja Petrohemije u Pančevu?*

V. S.: Pančevo je lep vojvođanski grad, na nepunih dvadeset kilometara od Beograda, koji s okolnim opštinama ima

oko 120.000 stanovnika. Grad mira i suživota više od dvadeset sedam različitih nacionalnosti. Od sedamdeset osam dana, koliko je NATO bombardovao Srbiju, Pančevo je, pod ciničnim izgovorom da se radi o beogradskoj severnoj industrijskog zoni, gađano dvadeset četiri puta! Te noći, između 17. i 18. aprila, oko sto hiljada ljudi se gušilo pod gustim gasovima, koji su, u zavisnosti od vrste i težine, gmizali po ulicama i kao puzavice se uvlačili u domove. Drugi su, kao mrko, gusto testo, zatvarali pogled ka nebu.

R. G. P.: *Kuda i kako se beži od gasova?*

V. S.: U centru grada je tog jutra izmerena užasavajuća količina VCM-a, dakle direktno kancerogenog gasa, gde bi samo jedna desetina te koncentracije bila dovoljna da se krivci osude na doživotnu robiju, a da se građanima Pančeva plati odšteta od koje bi se moglo urediti deset parkova, prečistiti svi bunari, izgraditi moderne bolnice za obolele od „raka pančevca“. Koliko znam, niko nikad nije procesuiran niti se iko ozbiljno bavio time ko je odgovoran za trovanje celog jednog grada. Posledice NATO bombardovanja Rafinerije, Azotare, a posebno Petrohemije, pogubne su i dugoročne. Citat: „Na listi oslobođenih štetnih materija nalaze se: natrijum-hidroksid, hlorna kiselina, koncentrovana azotna kiselina, fluorovodonična kiselina, nafta i naftni derivati (benzin, dizel, mlazno gorivo, mazut...), ugljovodoničnik, čađ, živa. Tada je iz Petrohemijinog pogona za proizvodnju vinil-hlorid monomera oko 1400 tona etilen-dihlorida iscurilo kanalizacijom u Dunav.“ (<https://www.nin.rs/2000-03/23/12027.html>)

R. G. P.: *Kako je došlo do saradnje pozorišta „Dramaten“ iz Švedske s Narodnim pozorištem iz Beograda? Obostrana gostovanja bila su veoma zanimljiva, zar ne?*

V. S.: Pred kraj 2002. godine dobila sam poziv od kolege i druga sa studija, glumca Ljubivoja Tadića, koji je u to vreme bio upravnik Narodnog pozorišta u Beogradu. Želeo je da im pomognem da stupe u kontakt sa švedskim Kraljevskim dramskim pozorištem, poznatijim kao „Dramaten“. Bilo je to vreme kada su Srbija i Beograd konačno prodisali, prvi put nakon tegoba i teskoba devedesetih. Saradnja sa „Dramatenom“ podrazumevala je ozbiljan profesionalni nivo i ja sam bila i ushićena i impresionirana spremnošću i smelošću tadašnje uprave Narodnog pozorišta da uopšte inicira kontakt s pozorištem iz Švedske. Saradnja ova dva nacionalna teatra trajala je sve do 2010. i podrazumevala je obostrana gostovanja, seriju manjih ali izuzetno bitnih projekata i radionica, te konačno rezultirala je dolskom dva naša reditelja – Anje Suša i Jagoša Markovića – u Stokholm, kao i upravnika „Dramatena“ i reditelja Stafana Valdemara Holma u Narodno pozorište. Anja Suša je u to vreme bila upravnica Malog pozorišta „Duško Radović“ i u tom zvanju bila je aktivni član trogodišnjeg projekta između „Mladog Dramatena“ i naših pozorišta za decu i mlade. Ja sam svih tih godina radila u „Dramatenu“ i imala sam privilegiju da kreiram i vodim saradnju između pozorišnih kuća ove dve zemlje, kao i da svedočim stvaranju prijateljstva između stotine ljudi, koji su se, kroz zajednički rad, upoznawali i profesionalno i privatno.

R. G. P.: *Vaša drama Imitacija života sa dva lika igrana je na Sterijinom pozorju*

1998. *Šta novo možemo da očekujemo iz Vaše književne radionice?*

V. S.: *Imitacija života* bila je prva drama koju sam napisala na švedskom jeziku, a koju je 1995. godine naručio „Panik-teater” iz Malog pozorišta, iz Upsale, u kom sam imala takozvanu izbegličku praksu prvih šest meseci. Premijera je bila u martu naredne godine, a predstava je igrana – kako na matičnoj sceni tako i na turnejama – tačno dvesta pedeset puta. Bila je to priča o dvema ženama, koje su, svaka na svoj način, izgubile tlo pod nogama. Jedna je bila izbeglica koja je naprasno ostala bez svoje zemlje, druga je bila glumica koja je iznenada ostala bez muža i posla. Svaka sa svojom kartonskom kutijom i najpotrebnijim stvarima, u sobi-ćima koje je delio jedva primetan zid, živele su iste muke i izgovarale slične reči i misli, jedna na našem, druga na švedskom jeziku. Tu duodramu je režirao Rikard Juhanson, rekla bih bolje nego što je bila napisana, a glumice Dragana Njerš i Mod Nyberg bile su fascinantne. Predstava je trajala onoliko koliko je bilo potrebno da se ispeče hleb u rerni na sceni, pa se miris pečenog hleba, u toku predstave, širio salom. Nakon predstave su glumice nudile gledaocima da otkinu vreli komad, oni ma koji su hteli. A hteo je svako.

Nekoliko godina nakon premijere se, na jedan posebno dirljiv način koji opisujem u knjizi, čulo za nju i kod nas, pa je predstava igrana na Sterijinom pozorju – van konkurencije, jer je bila na švedskom jeziku, a zatim u Narodnom pozorištu, u okviru dana srpsko-švedske kulture, i na kraju u Pančevu, na moje insistiranje i sa željom da se moj rodni grad i ja pogledamo i proverimo da li se još uvek lepo vidimo. Miroslav Antić, koji je po majci bio

Pančevac, kao da je proročanski mislio na mene kad je napisao pesmu sa stihovima: „Pančevo, to je kad se vratiš u samoga sebe jednog dana.”

Što se tiče trenutnih planova, krajem oktobra imam premijeru u „Upsala stadsteatru”, a onda me u istom pozorištu, naredne dve godine, čeka rad na još nekoliko predstava. Prevod *Ukusa sunca* je u toku, pa se nadam i skorom izdanju knjige u ovoj zemlji. Postoje još neki planovi vezani za *Ukus sunca*, ali je o tome još rano govoriti.

R. G. P.: *„O Jagoševom uspehu u ‘Dramatenu’ pisale su sve novine u našem regionu. Mene i moj autorski rad retko ko da je i pominjao. Tako to biva s onima koji su daleko.”*

V. S.: Za stogodišnjicu osnivanja zgrade „Dramatena”, 2008. godine radila sam na autorsko-dramaturškom projektu tri istorijske drame Avgusta Strindberga. Obrade, koje su bile prilično radikalne i bavile se dramskim a ne istorijskim nivoima u tim komadima, radila sam dve godine pre nego što su za te tri predstave bili određeni reditelji i ansambli. Jedna od tih drama bila je *Kristina*, meni lično najbližija, a zatim i najdraža, jer ju je režirao naš čudesni Jagoš Marković. Premijeru su ispratile sve veće i manje medijske kuće, moj rad na dramama je od strane švedskih kritičara bio vrlo pozitivno ocenjen, a često se navodilo da sam dramaturg srpskog porekla, beogradska škola. Kao retko kad bila sam ponosna što se u ovom značajnom kontekstu pored mene pominje i moja domovina, i što je naša *Kristina* naišla na tako pozitivan prijem. Mediji u Srbiji su dan-dva kasnije takođe masovno govorili o Jagoševom uspehu u „Dramatenu”, ali se moje ime nigde nije

pominjalo (ili veoma sporadično). Priznajem, bolelo je, ali tako to biva s nama koji smo daleko. Bitnija je domovina nama nego mi njoj.

R. G. P.: *Zanimljivo je i Vaše interesovanje za košarku. A duboko je povezano s Adamom, koga ste usvojili.*

V. S.: Košarka je moj hobi više od pedeset godina. Počela sam da je igram u dvorištu, imitirajući naše tadašnje olimpijske i svetske prvake. Kasnije sam igrala za „Dinamo” iz Pančeva, ali sam otprilike na drugoj godini fakulteta prestala da treniram, primorana da izaberem ili nju ili studije. Patike nikad do kraja nisam okačila o klin, a košarkaška lopta mi je, eto, i dan-danas igračka koja mi je ostala iz detinjstva i s kojom se aktivno igram. Pre nešto više od petnaest godina sam u obližnjem klubu počela da treniram tim u kom je tad igrao i moj sin. Od tada do sada sam imala osam timova, sa dečacima i momcima u uzrastu od trinaest do dvadeset i nešto godina. Jedan od tih timova bio je „Inter” – tim izbeglica koji sam formirala u jesen 2015, sa željom da bar malo olakšam svakodnevicu toj nesrećnoj mlađeži koja je u talasima dolazila iz Avganistana, Sirije, kao i iz istočne Afrike. Jedan od tih momaka bio je i Adam, šesnaestogodišnjak iz Sudana, koji je, pokazaće se kasnije, kao novorođenče bio dat domu za siročad. Kad je Adam napunio osamnaest godina i time postao „odrastao” čovek, preko noći su ga prebacili u jedan izbeglički logor, koji se nalazio u šumama na severu Švedske. Tad sam i saznala da je sam na svetu i da, osim nas, nekoliko švedskih nastavnika i mene, nema nikog živog ko bi mu se našao, ko bi mu pomogao, utešio ga ili ohrabrio. Dovala sam ga da živi s nama, nekoliko meseci kasnije je dobio i traj-

nu dozvolu da ostane u Švedskoj, a kako su se naši odnosi sve više razvijali u odnos roditelja i deteta, tako je najprirodnije bilo da podnesemo molbu i da ga zvanično usvojimo. Adam je danas potpuno podrazumevajući član naše porodice: sin, brat ujak, stric... koji radi, zarađuje i sanja o tome da jednoga dana i sam postane nečiji suprug i otac.

R. G. P.: *Morali bismo u našu priču uključiti i Vašeg supruga Zorana Stanišića, fizičara i električara, onomad dezertera. Poslednjih godina usmeren je na istraživanja u oblasti zelene energije i, po oceni tima naučnika s Kembridža, 2008. godine proglašen je za jednog od najboljih svetskih inženjera. Kako je on podneo izbeglički život?*

V. S.: Zoran je, kako mi često imamo običaj da kažemo, najmlađi član naše porodice: maštovit i neumoran kad je u pitanju igra. Pre tridesetak godina bila je to igra sa decom, a danas s našim unukama, ali isto tako i kad su u pitanju njegova nauka i istraživački rad. Verovatno ga slično doživljavaju i na poslu, gde se trenutno bavi nuklearnom fuzijom, sa ciljem da se novim izvorima energije reši energetska i ekološka kriza u svetu. U vreme kad je nestala Jugoslavija, a rat nas poterao u egzil, Zoran je imao dvadeset sedam, a ja dvadeset devet godina. Bili smo neiskusni za takva iskušenja, bili smo mladi i kao roditelji, ali nam je uprkos tome bilo potpuno jasno šta i kako treba da radimo. Zoran je svih tih godina kampa bio miran, staložen, razlošan. Pouzdan izvor snage i mudrosti, kako meni tako i našoj deci. On je, nakon mobilizacije i odlaska na front prema Slavoniji, zajedno sa jedinicom kojoj je pripadao, bacio oružje ne pristajući da ubija. Kad smo napustili zemlju, uradili smo to s urednim pasošima. Zoran nije bežao

sa fronta, niti je odlazio kao dezertar, jer su ih sve pustili da se vrate kućama, ali je nedugo zatim na sve njih krenula hajka, a nas su tretirali kao izdajnike. Kako god bilo, mi svoja uverenja nikad nismo izdali, niti smo, u to vreme bezumlja i suženog prostora za slobodnu volju, mogli da dozvolimo da nam ratnohuškači svedu identitet na samo dve uloge, na sudiju ili osuđenog.

R. G. P.: *Da li ste imali na umu Crnjanskog kad ste pisali knjigu Ukus sunca? Ili možda Dragoslava Mihailovića i/ili Kafku?*

V. S.: Nisam mislila na Miloša Crnjanskog dok sam pisala ovu knjigu, već dok sam živela taj život koji u knjizi opisujem. Crnjanski je, više nego bilo koji drugi pisac, a definitivno više nego bilo koji švedski pisac, direktno uticao na to da raz-

umem, a onda i zavolim, Švedsku i sever. Kad uvidimo tu tako jednostavnu i neopozivu činjenicu da su svi prostori na svetu deo jedne celine, pa smo, shodno tome, i mi deo nje, onda je osećaj tuđine manje bolan. „Prepoznavanje u nepoznatom” – princip koji često pominjem u knjizi kao jedan od načina kojim osvajam nove prostore i ideje – nije direktna parafraza Crnjanskog, ali je zato nastao pod direktnim uticajem njegovih memoara *Kod Hiperbo-rejaca*, koje je kao kulturni ataše Kraljevine Jugoslavije pisao u Rimu, na početku Drugog svetskog rata. Ni *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihailovića niti Kafkin *Proces* nisu bili direktna inspiracija za moju knjigu, ali razumem zašto neki čitaoci vide vezu između ovih romana i *Ukusa sunca*.